

Çanakkale Cephesi'nde Sağlık Kuruluşları ve Kızılay Arşiv Belgelerine Göre Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Faaliyetleri*

Cahide SINMAZ SÖNMEZ**

Özet

Türk ve dünya tarihi açısından büyük bir öneme sahip olan Çanakkale Savaşları, askeri ve siyasi sonuçlarının yanı sıra yol açtığı beşeri sermaye kayıpları dolayısıyla da gerek ulusal gerekse uluslararası alanda pek çok araştırmaya konu olmuştur. Nitekim cephede olduğu kadar cephe gerisinde de büyük bir mücadelenin verildiği savaş süresince farklı niteliklerde çok sayıda sağlık hizmeti verilmeye çalışılmış, mevcut sağlık kuruluşları takviye edilerek yenileriyle de desteklenmiştir. Bu araştırmada, Çanakkale Savaşları sırasında cephe gerisi hizmetleriyle büyük öneme sahip olan sağlık kuruluşları ve bu kuruluşların en büyük destekçisi olarak Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Çanakkale Savaşları'ndaki faaliyetleri ele alınmıştır. Bu çerçevede Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin kurduğu cephe gerisi hastaneleri, Cemiyet tarafından Çanakkale Cephesi'nde yer alan diğer sağlık kuruluşlarına sağlanan yardımlar, cephede ortaya çıkan hastalıklar ve bu hastalıklara karşı yürütülen mücadele ile tedavi yöntemleri ve cephe gerisine nakiller Kızılay arşiv belgelerine dayalı olarak incelenmiş, ayrıca Cemiyetin önemli hizmetlerinden birisi olan çayhaneler üzerinde de durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Savaşları, Sağlık Hizmetleri, Hastaneler, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti.

* Bu çalışma Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Birimi tarafından ProjeID: 85 kodlu proje ile desteklenmiş olup, "100.Yılında Çanakkale Savaşları Uluslararası Kongresi (21-24 Mayıs 2015)"nde sunulan "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Çanakkale Savaşları'ndaki Faaliyetleri" başlıklı bildirin gözden geçirilerek düzenlenmiş halidir.

** Yrd.Doç.Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, cahides@yahoo.com

The Healthcare Organizations in the Gallipoli Campaign and the Activities of Ottoman Red Crescent Society According to Turkish Red Crescent Archive Documents

Abstract

The Gallipoli Campaign, which has significant importance both for Turkish and World history, has been subject to many researches in both national and international fields due to its military and political consequences as well as the losses it inflicted on manpower. Hence, during the campaign, a great struggle has been made behind the frontlines as well as in the front itself. A great amount of healthcare services have been attempted to be given during the campaign, while the existing healthcare organizations have been reinforced and supported by new ones. Healthcare organizations that had a significant importance with their services behind the frontlines in the Gallipoli Campaign and the activities of the Ottoman Red Crescent Society, which was the biggest supporter of these organizations, in that campaign have been studied in this paper. Within this frame, hospitals founded by the Turkish Red Crescent Society behind the frontlines, reliefs given to the other healthcare organizations in the Gallipoli Campaign by the Society, diseases in the front and the struggle against these diseases, their treatment methods and the transportation of the sick behind the frontlines have been studied based on the archive documents of the Turkish Red Crescent. Furthermore, teahouses as an important service of the Society have also been placed within the scope of this study.

Keywords: *Gallipoli Campaign, Healthcare Services, Hospitals, Turkish Red Crescent Society*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nda pek çok cephede savaşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti, Çanakkale Cephesi'nde verdiği mücadele ile Türk ve dünya tarihinin seyrini değiştirmiştir. Çanakkale Boğazı'nı geçerek İstanbul'a hâkim olmak isteyen İtilaf Devletleri, 3 Kasım 1914 tarihinden itibaren Çanakkale Boğazı'nı abluka altına almış ve 19 Şubat 1915 – 18 Mart 1915 tarihleri arasında gerçekleşen deniz harekâtı¹ ile 25 Nisan 1915 – 9 Ocak 1916 tarihleri arasında devam eden kara savaşları sonucunda, Türk ordusunun gösterdiği kahramanlık ve direniş karşısında Çanakkale'den çekilmek zorunda kalmışlardır.

Türk ordusunun Çanakkale'de İtilaf güçlerine karşı kazandığı bu zaferde cephe verilen mücadele kadar cephe gerisi hizmetlerinin de etkisi büyüktür. Nitekim sınırlı imkânlarla sağlık alanında verilen mücadele de en az askeri başarı kadar mühimdir. Muharebeler esnasında cephede yaralanan askerlerin tedavilerinin yapılması, bulaşıcı hastalıklarla mücadele edilerek salgın oluşumunun engellenmesinin yanı sıra askerlere moral aşılayıcı hizmetleri de yürüten sağlık kuruluşları cephedeki askerlerin en önemli destekçilerinden biri olmuştur. Nitekim Çanakkale Cephesi'nin açılmasıyla beraber Gelibolu ve Çanakkale çevresinde, 180 yataklıdan başlayarak 2.000 yatak kapasitesine ulaşan Menzil, Harp, Hilâl-i Ahmer ve Merkez Hastaneleri ile 8. 9. ve 12. Tümen Seyyar Hastaneleri faaliyet göstermiş; ayrıca 60, 61, 63, 67 ve 70 numaralı Şirket-i Hayriye ile Akdeniz ve Günlühal vapurları da hastane gemisi olarak görevlendirilmiştir.² Şirket-i Hayriye vapurlarıyla sadece yaralı askerler değil, mülteciler de taşınmış ve vapurlar vasıtasıyla bölgedeki hasta ve yaralılara çay, gevrek, süt, ayran ile sigara dağıtımı yapılmış ve şirket, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Başkanlığı'na gönderdiği 12 Mayıs 1915 tarihli yazıda bu hususta insani yardımda bulunduğu için şeref duyulduğunu belirtmiştir.³

Çanakkale Muharebeleri öncesinde bölgedeki sağlık kuruluşları Müstahkem Mevki Komutanlığı 5. Şube Müdürlüğü'nün başında bulunan Sağlık Genel Müfettişi Tabip Albay Süleyman Numan Bey idaresinde yürütülürken, İtilaf Devletleri'nin boğazı geçme girişimleri üzerine bölgedeki mevcut sağlık kuruluşları güçlendirilmeye çalışılmış ve belirli noktalara yataklı revirler açılmıştır. Örneğin, 22 Aralık 1914'te Anafarta ve Kirte'de birer revir açılması kararlaştırıldığı gibi, Eceabat Mevki Hastanesi'nde de Kocadere ve Eceabat'taki birliklere revir hizmeti verecek bir koğuş hazırlanması uygun görülmüştür.⁴ 1915 yılı Mart ayı başına kadar sağlık hizmetleri

1 Çanakkale Muharebeleri sırasında Osmanlı Devleti ve İtilaf devletleri tarafından gerçekleştirilen deniz harekâtı hakkında geniş bilgi için bkz; Muhammet Erat; "Çanakkale Savaşları'nda Deniz Harekâtı", *Çanakkale Savaşları Tarihi*, Editör: Mustafa Demir, İstanbul 2015, 349-395.

2 *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, Cilt V, Kitap III, Genelkurmay Personel Daire Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 525-526.

3 *Kızılay Arşivi (K.A.)*, Kutu: 90, Belge No: 6, 29 Nisan (12 Mayıs) 1331/1915.

4 Ahmet Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde Cephe ve Cephe Dışında Sağlık Hizmetleri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Yıl 9, Sayı 10-11, Bahar 2011, s. 36; Nurhan Aydın, "Çanakkale Muharebelerinde Sağlık Hizmetleri ve Mevcut Hastaneler", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 6, Sayı 26, Yaz 2015, s. 80. Ayrıca, bkz. Nurhan Aydın, "Çanakkale Savaşları'nda Sıhhiye ve Tahliye Hizmetleri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt XXVI, S. 77, Temmuz 2010.

için alınan önlemler kapsamında 350 yataklı Çanakkale Merkez Hastanesi, 50 yataklı Erenköy Hastanesi, 200 yataklı Ezine Hastanesi, 200 yataklı Umurbey Hastanesi, 50 yataklı Kilitbahir Hastanesi ve 200 yataklı Eceabat Hastanesi hizmete açılmıştır.⁵ Ancak, gerek sağlık personeli, gerekse malzeme yönünden pek çok eksiği bulunan bu hastanelerin ihtiyaçlarının birçoğu, yerel imkânlar ölçüğünde giderilmeye çalışılmış, bölge halkı hastanelerin ihtiyacını karşılamak üzere adeta seferber olmuştur. 18 Mart öncesi yarımadanın savunması ile görevlendirilen 9. Tümen'e bağlı birlikler bölgenin özelliğinden dolayı Çanakkale Boğazı'nın iki yakasında geniş bir alana yerleştirilmiş ve gerekli tıbbi müdahaleyi zamanında yapabilmek amacıyla da iki seyyar hastane faaliyete geçirilmiştir.⁶ Bu doğrultuda Eceabat ve Kilitbahir'de 100, Erenköy'de 500 yataklı seyyar hastane açılmıştır. Ayrıca, 19. Tümen'in Seyyar Hastanesi Kilitbahir'de, 9. Tümen'in Seyyar Hastanesi de Sarıcaali'de revir olarak yarı aktif bir halde bulunmaktadır.⁷

Kara muharebelerinin çok şiddetli yaşandığı 1915 yılı Mayıs ayında ise Çanakkale Cephesi'ndeki hastane ve yatak kapasitesi Tekirdağ'da 1.450, Şarköy'de 400, Gelibolu'da 150, Lapseki'de 300, Ezine'de 500, Dümrek'te 450, Biga'da 1.300 ve Dimetoka Köyü'nde 500 olmak üzere toplam 5.050'ye ulaşırken,⁸ Temmuz 1915'te yatak kapasitesi 14.280 kişiye çıkarılmıştır. Hastanelerde bulunan yatak sayılarının artırılmasında sivil halkın da büyük katkısı olmuş ve savaş bölgesi civarındaki köylerin halkı, orduya destek verebilmek için elindeki varını yoğunu getirmiştir.⁹ Diğer taraftan, kara muharebelerinin yoğunlaşmasına bağlı olarak cephe gerisinde Tengerderesi, Soğanlıdere, Havuzlarderesi, Kocadere ve Matikdere gibi mevkiilerde büyük sargı yerleri açıldığı gibi, Sıhhiye Bölükleri de buldukları mevkiilerde yaralı askerlere hizmet etmişlerdir.¹⁰

Böylesine zor şartların yaşandığı günlerde gerek kendi açtığı hastaneler, gerekse diğer sağlık kuruluşlarına yaptığı yardımlar dolayısıyla Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Çanakkale Cephesi'ndeki sağlık kuruluşlarının başında gelmektedir. Nitekim 11 Haziran 1868 tarihinde, yaralı ve hasta askerleri tedavi etmek üzere "*Mecrûhîn ve Mardayı Askeriyeye İmdât ve Muâvenet Cemiyeti*" adıyla kurulan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, diğer tüm cepheelerde olduğu gibi Çanakkale Muharebeleri'nde de cephe gerisi hizmetlerinde önemli rol oynamıştır.¹¹ Savaşın şiddetlenmesi üzerine gerek cephede, ge-

5 Çanakkale Cephesi, Cilt V, Kitap I, s. 244; Ahmet Esenkaya-Ceyhan Koç, "Çanakkale Muharebelerinde Hastaneler", Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ, Sayı 3, Mart 2005, s. 26.

6 Çanakkale Cephesi, Cilt V, Kitap I, s. 244; Esenkaya-Koç, a.g.m., s. 27.

7 Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde Cephede...", s. 37; Aydın, "Çanakkale Muharebelerinde...", s. 80.

8 Çanakkale Cephesi, Cilt V, Kitap II, s. 274; Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde Cephede...", s. 37; Aydın, "Çanakkale Muharebelerinde...", s. 80.

9 Çanakkale Cephesi, Cilt V, Kitap III, s. 503.

10 Çanakkale Cephesi, Cilt V, Kitap III, s. 545; Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde Cephede...", s. 38; Aydın, "Çanakkale Muharebelerinde...", s. 81.

11 Türkiye Kızılay Derneği: 73 Yıllık Hayatı 1877-1949, Ankara 1950, s. 27.

rekse cephe gerisindeki yardım faaliyetlerini arttıran cemiyet, Şirket-i Hayriye'den kiraladığı vapurlarla hasta ve yaralı taşımının yanı sıra savaş sırasında görülen sıtma, kolera, tifo, dizanteri, çiçek gibi hastalıklarla da mücadele etmiş; ayrıca açmış olduğu çayhaneler ve misafirhaneler vasıtasıyla askerlere sıcak çay dağıtırken dinlenmeleri için de mekânlar hazırlamış ve morallerini yüksek tutmaya çalışmıştır.

1. Çanakkale Savaşları'nda Hilâl-i Ahmer Hastaneleri

2 Ağustos 1914'te Almanya ile imzalanan gizli anlaşmadan sonra seferberlik ilan edilmesi üzerine 5 Ağustos'ta Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'nden Menzil Müfettişi Umumiliği'ne gönderilen bir yazı ile İstanbul'da mevcut 10.000 yatak kapasiteli hastanelerin 7.000 yataklı bölümünün ordu tarafından, geri kalan 3.000 yataklı bölümünün de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından idare edilmesi emredilmiş ve sevkiyat iskelelerinin Ayastefenos, Tekirdağ, Gelibolu ve Çanakkale olması kararlaştırılmıştır. Buna göre yaralılar İstanbul'da Gülhane'ye getirilecekler, buradan da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından kiralanacak arabalar ile diğer hastanelere sevk edileceklerdi. Ayrıca, yaralıların cepheden sevki için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne iki vapur verilecekti.¹² Öte yandan, Genelkurmay Başkanlığı Genel Karargâh Sahra Sıhhiye Genel Müfettişliği tarafından Hilâl-i Ahmer Genel Merkezi'ne Çanakkale'den gelecek yaralılar için İstanbul'da yeni hastanelerin açılması gerektiğinin bildirilmesi üzerine, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti olağanüstü çaba göstermiş ve cepheden gelen yaralılar Galatasaray Mekteb-i Sultani'si ile Daruşşafaka'ya yerleştirilip tedavi ve bakımlarına başlanmıştır.¹³ Böylece, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, İstanbul'da kendisine tahsis edilen hastanelerde¹⁴ Çanakkale'den sevk edilen hasta ve yaralı askerlerin tedavisine başlamıştır. Ayrıca, daha muharebelerin başında ağır yaralı askerlerin tedavisi için de cephe yakınında hastane kurulması projesini hayata geçirmiştir.

1.1. Gelibolu Hilâl-i Ahmer Hastanesi

İstanbul'a nakledilemeyecek kadar ağır yaralılar için Çanakkale yakınında bir hastane açılması ihtiyacı doğması üzerine, Fransızlara ait Kız Mektebi'nin boşaltılarak hastane olarak kullanılmasına karar verilmiştir. 200 yataklı olarak düşünülen hastane için öncelikli olarak gerekli olan tefrişatın tamamlanmasına çalışılmış ve Gelibolu Hilâl-i Ahmer Hastanesi, Tıp Fakültesi öğretmen yardımcılarında Doktor Talha Yusuf Bey'in himayesinde 19 Nisan 1915 tarihinde açılmıştır.¹⁵ Gelibolu Hilâl-i

12 Çanakkale Cephesi, Cilt V, Kitap II, s. 273; Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde Cephede...", s. 49, 50.

13 Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde Cephede...", s. 50; Aydın, "Çanakkale Muharebelerinde...", s. 87.

14 Bu hastanelerin listesi için bkz. Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde Cephede...", s. 54, 55.

15 Cemal Sezer, "Çanakkale Cephesinde Gelibolu-Şarköy-Tekirdağ (Tekfurdağı) Hilâl-i Ahmer Hastanesinin Faaliyetleri", *Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 7, Sayı 13, Nisan 2015, s. 55. Gelibolu Hilâl-i Ahmer Hastanesi Krokisi ve Gelibolu Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sıhhiye Heyetine ait bir fotoğraf için bkz. Ek 1, Ek 2.

Ahmer Hastanesi ağır yaralılara ayrıldığından, hastaneye genellikle şarapnel, obüs veya bombalar sebebiyle ağır şekilde yaralanmış askerler getirilmiş, sayıları 200'ü bulan bu ağır yaralılar yapılan ilk müdahalenin ardından İstanbul'a sevk edilirken, kısa bir süre sonra hastanenin yatakları tekrar yaralılarla dolmuştur.¹⁶

Pek çok imkânsızlık içerisinde hizmet vermeye çalışan hastane, Gelibolu kasabasının İtilaf devletlerinin yoğun bombardımanı altında kalmasından dolayı, daha fazla faaliyet yürütemeyeceği gerekçesiyle, 8 Mayıs 1915 tarihinde Plevne vapuru ile Şarköy'e taşınmıştır.¹⁷ Nitekim Baştabip Talha Yusuf Bey aynı gün Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Başkanlığı'na çektiği telgrafta, Şarköy'e ulaştıklarını ve hastane eşyalarını çıkarmakla meşgul olduğunu bildirmiştir.¹⁸ Dolayısıyla Gelibolu Hilâl-i Ahmer Hastanesi savaş şartları sebebiyle yaklaşık üç hafta hizmet verebilmiştir.

1.2. Şarköy Hilâl-i Ahmer Hastanesi

Hastanenin Gelibolu'dan Şarköy'e nakli sırasında Sertabip Talha Yusuf Bey, Operatör Faik İbrahim Bey, Tabip Enver Nazım Bey, Tabip Muavini Muhlis Efendi, Tabip Muavini Hikmet Efendi, Tabip Muavini Samet Efendi, Tabip Muavini Muhtar Efendi, Eczacı Solon Efendi, İdare Memuru Asaf Bey, Ambar Memuru ve Kilerci Süleyman Beyler görev almış¹⁹ ve ilk olarak hastane olmaya elverişli mekânların tespiti yapılmıştır.

Yapılan tetkikler sonucunda daha önce Rüşdiye Mektebi olarak kullanılan bina ile bu binanın yakınındaki otlak ve mescit tahliye edilerek onarılmış ve bu bölgeye 3 adet kârgir hastane yapılmıştır. Hastaneler kasabasının merkezinde ve sahilde olmak üzere iki kısma ayrılırken, Rum Kız Okulu da karantina, ambar vb. amaçlarla kullanılmıştır.²⁰

Şarköy Hastanesi bir hafta içinde tedavi hizmetlerine başlamıştır. Nitekim Talha Yusuf Bey 14 Mayıs 1915 tarihinde İstanbul Hilâl-i Ahmer Merkez Başkanlığı'na çektiği telgrafta; hastanede 105 yaralının olduğunu belirterek, hasta ve yaralı askerlerin tedavisi ile hastanenin ihtiyaçlarının karşılanması için malzeme ve para gönderilmesini istemiştir.²¹ Çanakkale Cephesi'nde devam eden muharebeler şiddetlendikçe, hastaneye gelen yaralı sayısında da belirgin bir artış gözlemlenmiştir. Nitekim 12-20 Mayıs tarihleri arasında hastaneye ulaştırılarak tedavilerine başlanan asker sayısı 162

16 Sezer, *a.g.m.*, s. 55.

17 Sezer, *a.g.m.*, s. 56.

18 *K.A.*, Kutu: 523, Belge No: 10, 25 Nisan (8 Mayıs) 1331/915; Sezer, *a.g.m.*, s. 56.

19 *K.A.*, Kutu: 523, Belge No: 44, 15 (28) Temmuz 1331/1915.

20 *K.A.*, Kutu: 523, Belge No: 44.2, 15 (28) Haziran 1331/1915. Şarköy Hilâl-i Ahmer Hastanesi'ne ait kroki için bkz. Ek 3.

21 *K.A.*, Kutu: 523, Belge No: 16, 1 (14) Mayıs 1331/1915.

iken,²² 21 Mayıs 1915 tarihinde hastanedeki ağır yaralı sayısı 180'e,²³ 18 Haziran 1915 tarihinde 259'a yükselmiş, 34 asker ise taburcu edilerek kıt'alarına sevk edilmiştir.²⁴ Haziran sonuna gelindiğinde, Gelibolu'da açılarak Şarköy'de faaliyetlerine devam eden Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nde, toplam 665 ağır yaralı askere bakılmış, bu askerlerden 28'i ise vefat etmiştir.²⁵

Hilâl-i Ahmer Şarköy Hastanesi'ndeki yoğunluk Temmuz ayında da devam etmiştir. Nitekim 21 Temmuz'da hastaneye 100 yaralının geleceği haberinin verilmesi üzerine Talha Yusuf Bey, İstanbul Hilâl-i Ahmer Merkezi'nden 10 top gazlı bez ve 5 top tarlatan gazının acilen gönderilmesini istemiştir.²⁶

Şarköy Hilâl-i Ahmer Hastanesi büyük zorluklar ve özveri içerisinde cepheden gelen askerlerin tedavilerini gerçekleştirmeye çalışsa da, yaralı ve hasta sayısındaki artışa, nakil ve güvenlikte yaşanan sıkıntılar da eklenince hastanenin bu kez de Şarköy'den Tekirdağ'a taşınmasına karar verilmiştir.

1.3. Tekirdağ Hilâl-i Ahmer Hastanesi

Talha Yusuf Bey, 29 Temmuz 1915 tarihinde Hilâl-i Ahmer Merkezi'ne gönderdiği yazıda, hastanenin Tekirdağ'a nakli için telgraf aldığını, bu konuda ayrıntılı talimatları beklediğini bildirmiş;²⁷ gelen talimat üzerine de Sıhhiye Heyeti, 5 Ağustos 1915 tarihinde, eşyalar ile beraber Gülnihal Vapur'uyla hareket ederek, aynı gün Tekirdağ'a ulaşmıştır.²⁸ Hastaneye yerleşilmesinin ardından yapılan ilk işlerden birisi ihtiyaç duyulan ilaçların temininin sağlanmasıdır. Bu amaçla eczacı Solon Efendi derhal İstanbul'a gönderilmiş, istenilen ecza malzemelerinin temin edilmesi hususunda gerekli emirlerin verilmesi bizzat Başhekim Talha Yusuf Bey tarafından Hilâl-i Ahmer Merkezi'nden rica edilmiştir.²⁹ İlaç temini dışında hastanenin diğer ihtiyaçlarıyla da ilgilenilmiş, örneğin havaların soğuması ve kar yağması nedeniyle ısınmayı sağlamak amacıyla ihtiyaç duyulan soba boruları, bölge esnafı Balıkçıyan'dan parası ödenerek temin edilmiştir.³⁰

Tekirdağ'daki hastane Aralık ayının sonuna kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Dolayısıyla Gelibolu, Şarköy ve Tekirdağ'da açılan hastaneler, toplam sekiz ay hiz-

22 K.A., Kutu: 523, Belge No: 44.2. 15 (28) Haziran 1331/1915.

23 K.A., Kutu: 523, Belge No: 21, 8 (21) Mayıs 1331/1915.

24 K.A., Kutu: 523, Belge No: 41, 18 Haziran (1 Temmuz) 1331/1915.

25 K.A., Kutu: 523, Belge No: 44.4, 10 (23) Temmuz 1331/1915; Sezer, *a.g.m.*, s. 59.

26 K.A., Kutu: 523, Belge No: 49, 8 (21) Temmuz 1331/1915; Sezer, *a.g.m.*, s. 58.

27 K.A., Kutu: 523, Belge No: 54, 16 (29) Temmuz 1331/1915.

28 K.A., Kutu: 523, Belge No: 56, 23 Temmuz (5 Ağustos) 1331/1915.

29 K.A., Kutu: 523, Belge No: 57, 25 Temmuz (7 Ağustos) 1331/1915; Sezer, *a.g.m.*, s. 61.

30 K.A., Kutu: 523, Belge No: 75, 26 Eylül (9 Ekim) 1331/1915; K.A., Kutu: 523, Belge No: 76, 2 (15) Ekim 1331/1915.

met vermiştir.³¹ Bu hastanelerde Nisan 1915 tarihinden Eylül ayı sonuna kadarki altı aylık süre içerisinde tedavi gören hasta ve yaralı asker sayısı 999, iyileşen hasta ve yaralı sayısı 119, vefat eden hasta ve yaralı sayısı 74, İstanbul'a sevk edilen hasta ve yaralı sayısı ise 600'dür.³² Dolayısıyla Hilâl-i Ahmer Hastanesi bu süre zarfında toplam 1.792 yaralı ve hasta askere hizmet vermiş ve faaliyetlerini sona erdirdikten sonra elde kalan erzak, eşya ve sıhhi malzemeleri merkezdeki Hilâl-i Ahmer ambarlarına iade etmiştir.³³

2. Çanakkale Cephesi'nde Karşılaşılan Hastalıklar

2.1. Sıtma

Çanakkale Muharebeleri esnasında hastanelerde hasta ve yaralı askerlerin tedavi edilmesi dışında çeşitli hastalıklarla da mücadele edilmiştir. Bu hastalıkların en önemlisi ise hiç şüphesiz sıtma'dır. Özellikle Kumkale ve civarında bataklık ve başka yerlerdeki durgun sular nedeniyle sıtma hastalığı, yöre halkı ve askerlerde sıklıkla görülen hastalıkların başında geliyordu.³⁴ Harp sahasının Anadolu yakasında yer alan bu bataklıkları kurutmak mümkün olmadığından, askerlerin kaldıkları yerlerin mümkün olduğunca sinekliklerle korunması, çeşitli vasıtalarla vücudun örtülü tutularak sivri-sineklerin ısırmasının önüne geçilmesi ve ateşlenen hastaların kanlarının alınıp Asya Grubu Laboratuvarına gönderilerek hastalık taşıyanların ayıklanması gibi tedbirlerle sıtma hastalığının yayılması önlenmeye çalışılmıştır.³⁵ Anadolu yakasında 15. Kolordu birlikleri içerisinde sıklıkla görülen sıtmanın yayılmasını önlemek için altı adet seyyar bakteriyoloji sandığı ile her çeşit analizi yapabilecek bir laboratuvar da Kalvert Çiftliği'nde faaliyete geçirilmiştir. Ancak, bu çabalara rağmen salgın tam olarak önlenememiştir.³⁶ Nitekim hastalığın tedavisinde kullanılan kininin yeterli miktarda bulunmaması, cephe genelinde görülen 116.985 sıtma vakasından 6.661'inin ölümlerine sebep olmuştur.³⁷

31 Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, Alternatif Ajans, Ankara 2002, s. 204.

32 K.A., Kutu: 523, Belge No: 81, 26 Ekim (8 Kasım) 1331/1915 ; Sezer, *a.g.m.*, s. 61. Nisan-Eylül 1331 tarihleri arasında Hilâl-i Ahmer Gelibolu, Şarköy ve Tekirdağ hastanelerinde bulunan hasta ve yaralı sayılarını gösteren tablo için bkz. Ek 4.

33 Sezer, *a.g.m.*, s. 63.

34 Abdülkadir Noyan, *Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım*, Son Havadis Matbaası, Ankara 1956, s. 43; Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölüm, 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2010, s. 215.

35 Noyan, *a.g.e.*, s. 44.

36 Noyan, *a.g.e.*, s. 43.

37 Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, Cilt I, Yörük Basımevi, İstanbul 1976, s. 238.

2.2. İshal

Çanakkale Cephesi'nde görülen diğer bir hastalık ise ishaldir. Genellikle bombardımandan korunmak için derin kazılan siperlerin rutubetli ve ıslak oluşu askerler arasında ishalin yayılmasına neden olmuş, kimi zaman askerlerin siperlerden çıkarılmasını gerektirmiştir.³⁸ Nitekim 5'nci Ordu Kurmay Başkanlığı da 26 Ağustos 1915 tarihinde Sahra Sıhhiye Genel Müfettişliği'ne gönderdiği telgrafta; Kuzey ve Güney Grupları'nda çok miktarda dizanterili ve ishallerli hastanın bulunduğunu bildirmiştir.³⁹ Örneğin, 26-28 Ağustos 1915 tarihleri arasında cephede yaklaşık 500 askerde kusma, kanlı ishal, baş ve karın ağrısı şikâyetleri baş göstermiştir.⁴⁰ Cephede kullanılan suyun temiz olmaması sebebiyle başlayan dizanteri ve kolera hastalıkları ise yeterli miktarda ilaç bulunmadığından bu hastalığa yakalananlara killi toprak yedirilerek tedavi edilmeye gayret gösterilmiştir.⁴¹ Yeni gelen askerlere yapılan aşılarda da hastalığın yayılmasının önüne geçilmeye çalışılmış⁴² ve alınan bu önlemler sonucunda tifo hastalığından ölenlerin sayısında belirgin bir azalma sağlanabilmiştir.⁴³

2.3. Bit Salgını

Çanakkale Cephesi'nde askeri makamları tedirgin eden hususlardan birisi de muhtemel bir bit salgınıydı. Zira bitler vasıtasıyla yayılan tifüs, halk arasındaki adıyla lekeli humma, askerler için önemli bir tehdit oluşturabilirdi. Nitekim, dönem içerisinde tifüs hastalığına yakalanan 149 askerden 36'sının hayatını kaybettiği görülmektedir.⁴⁴ Bu durumda ciddi bir salgının yaşanmaması için her tümen sıhhiye bölüklerinin hamam ve mutfaklarının yakınında istihkâm taburlarının kuyucu takımları tarafından açılan bir veya iki su kuyusu bulundurulmuştur.⁴⁵ Ayrıca, Uzunköprü-Keşan-Gelibolu menzil yolu üzerinde Keşan bölgesinde üç seyyar etüv⁴⁶ ile bir menzil temizleme istasyonu açılarak orduya yeni gelen erler temizlenmeye başlanmıştır. Bunun yanı sıra, birliklere seyyar etüvlerin verilmesine çalışılmış ve yeterli olmadığı durumlarda elbise veya eşyaların sahra fırınlarından geçirilmesi yoluna gidilmiştir. Alınan bu

38 Noyan, *a.g.e.*, s. 42.

39 *Çanakkale Acı İlaç: 18 Mart 1915-9 Ocak 1916*, Haz: Şadan Maraş Öymen - İ. Edip Emil Öymen, Deva Holding, İstanbul 2005, s. 67; Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde Cephede ...", s. 32.

40 Necdet Aysal, "Çanakkale Muharebeleri'nde Sağlık Hizmetleri ve Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Faaliyetleri", *100'üncü Yılında Çanakkale Zaferi Ulusal Sempozyumu 28-29 Nisan 2015 İstanbul*, Editör: Dr.Öğ.Alb. Zekeriya Türkmen, T.C. Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Yayını, İstanbul, 2015, s. 279.

41 Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde Cephede ...", s. 32; Aysal, *a.g.m.*, s. 279.

42 Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde Cephede ...", s. 32; Aysal, *a.g.m.*, s. 279.

43 Özbay, *a.g.e.*, s. 238.

44 Aysal, *a.g.m.*, s. 279.

45 Noyan, *a.g.e.*, s. 42.

46 İçinde belirli bir sıcaklık elde edilerek kurutma, mikrop üretme ve dezenfekte veya sterilizasyon gibi amaçlarla kullanılan aletin genel adı.

önlemler sonucunda muharebeler boyunca tifüsün salgın haline gelmesinin önüne geçilebilmiştir.⁴⁷

2.4. İskorbüt

C vitamini eksikliğiyle ortaya çıkan İskorbüt hastalığı da cephede görülen bir diğer hastalıktır. Genellikle diş etlerinde şişkinlik ve kanamalar şeklinde kendisini gösteren bu hastalık özellikle kış mevsiminden kaynaklanan beslenme yetersizliğiyle ortaya çıkmıştır. Kış aylarında dağ eteklerinde bulunan ve askerin de tanıdığı “kuzu-kulağı” bitkisinin tüketilmesi sağlanarak tedbir alınmaya çalışılmış,⁴⁸ yaz aylarında sebze ve taze gıdalar verilmesiyle de yaygın hale gelmesi önlenebilmiştir.⁴⁹

3. Hasta ve Yaralıların Cephe Gerisine Nakli ve Tedavi Yöntemleri

Askerler arasında görülen yaralanmaların önemli bir kısmı bomba, şarapnel ya da piyade mermilerinden kaynaklanmaktaydı. Cephede yaralanan bir askerin yarası öncelikle, çantasının köşesinde bulunan “*harp paketi*” kullanılarak sarılmış ve asker daha sonra teskereci ya da sıhhiye erleri tarafından siperlerin gerisinde oluşturulmuş olan “*yaralı yuvalarına*” taşınmıştır.⁵⁰ Buradan sargı yerlerine getirilen yaralılar, tabur doktorlarının yaptığı muayeneye göre hafif yaralı ise toplanma yerlerine, ağır yaralı ise sıhhiye arabaları durak yerleri aracılığı ile “*büyük sargı yerlerine*” nakledilmişlerdir.⁵¹ Ancak, cephe hattında yaralanan asker sayısının giderek yükselmesi, nakil hizmetlerinin önemini daha da arttırmış ve her 20 km’de bir kurulan 50’şer yataklı sıhhiye istasyonları arasında çalışan hasta ve yaralı araba kolları, hasta ve yaralı askerleri nakliye kol ve arabasına sevk etmekle görevlendirilmiştir. İlk tedavileri yapılan yaralılarından hastanelere sevki gerekenlerin bir kısmı, Eceabat veya Akbaş iskelelerine nakledilmişler ve ardından buradan İstanbul’a dönmekte olan vapur, taka, mavna veya yelkenlilere bindirilerek cephe gerisine gönderilmişlerdir.⁵² Çanakkale Cephesi’nde, 25 Nisan 1915’ten Kasım ayı sonuna değin Akbaş ve Ağaderesi Sevkîyat Hastaneleri’nden 99.275’i yaralı, 33.794’ü hasta ve 17.799’u da hava değişimi olmak üzere 150.868 asker sevkîyata tabi tutulmuştur.⁵³

47 Çanakkale Cephesi, Cilt V, Kitap III, s. 502; Çanakkale Acı İlaç..., s. 67.

48 Noyan, a.g.e., s. 42.

49 Noyan, a.g.e., s. 48; Özbay, a.g.e., s. 237. Çanakkale Cephesi’nde Osmanlı ordusunun beslenmesi hakkında bilgi için bkz; Muhammet Erat, “Çanakkale Savaşı’nda Türk Ordusunun İaşe Problemi”, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Sayı 1, Mart 2003, s. 114-133.

50 Mahmut Sabri Bey, “Seddülbahir Muharebesi: 26. Alay 3. Tabur Harekâtı”, Çanakkale Hatıraları III, Hazırlayan: Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul 2005, s. 67-70.

51 Lokman Erdemir, “Çanakkale Muharebe Meydanlarından İstanbul Hastaneleri: Sağlık Hizmetleri”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 2012/1, Sayı 15, s.94.

52 Çanakkale Cephesi, Cilt V, Kitap III, s. 506.

53 Esenkaya, “Çanakkale Muharebelerinde Cephede...”, s. 43; Aydın, “Çanakkale Muharebelerinde...”, s. 84.

Her ne kadar yaralıların hastanelere nakli hususunda büyük bir özveriyle çalışılmış, sıhhiye personeli yaralılara müdahale edebilmek için ateş hattına kadar sokularak,⁵⁴ onları güvenli bölgelere taşımaya gayret etmişse de, zaman zaman cepheye yakın hastane ve sargı yerlerinin bombardıman ve ateşe maruz kalmasından dolayı bu alanlardaki yaralı nakilleri hızlı bir şekilde yapılamamıştır.⁵⁵ Bu nedenle, hastaneye gelene kadar açıklık alanlarda beklemek zorunda kalan askerlerin yaraları giderek derinleşmiş ve zaman zaman da kangrene sebep olmuştur.⁵⁶ Kimi zaman ise altı saatlik mesafede yaralanan askerler, ancak altı veya yedi gün sonra hastaneye ulaştırılabildiğinden yara yerleri kurtlanmıştır. Bu duruma Gelibolu Hastanesi'ne getirilen yaralı askerler arasında da rastlanmıştır.⁵⁷

Yaralanan askerlere yapılan ilk müdahalede öncelikle hastanın ağrısını dindirmek ve acısını hafifletmek için, morfin kullanıldığı görülmektedir. Yaraya kaynamış, derinin veya dokuların içine karışmış olan asker giysilerinin temizlenmesi için ise yumuşatıcı niteliği olan borik asit, merhem ya da vazeline başvurulmuştur.⁵⁸ Kirli ve açık yaralar aracılığıyla insana bulaşan tetanos hastalığı da önemli bir risk oluşturduğundan bu hastalığın tedavisinde tetanos serumu kullanılmıştır. Nitekim Hilâl-i

54 Erdemir, *a.g.m.*, s. 93. Yaralıların hızlı cephe gerisine taşınması için alay komutanları dahi ön hatlara kadar sokulmuştur. Nitekim 33. Alay komutanı Yarbay Şevki Bey yaralı bir askerinin nakli için Karayörük Deresi içerisine girdiğinde şehit olmuştur. *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, 131-2a.

55 Zaman zaman İtilaf kuvvetleri tarafından savaş hukukuna aykırı olarak hastanelerin bombalanması, imkânları kısıtlı olan hastanelerin istenilen şekilde hizmet vermesini engelleyerek, cephe gerisi hizmetlerin aksamasına sebep olmuş ve Osmanlı Devleti bu durumu şiddetli bir şekilde protesto etmiştir. Örneğin, Hilâl-i Ahmer Çanakkale Merkezi tarafından 30 Nisan 1915 tarihinde Hilâl-i Ahmer Başkanlığı'na gönderilen yazıda; 29 Nisan 1915 tarihinde Saroz Körfezi'nden Maydos'a şiddetli bir bombardıman yapıldığı ve Hilâl-i Ahmer bayrağını taşıyan askeri hastanenin bombalanması neticesinde adedi bilinmeyen fakat yüzlerce olduğu tahmin edilen yaralı ve çoluk çocuğun vefat ettiği bildirilmiştir. *K.A.* Kutu: 270, Belge No: 41. Başkumandan Vekili Enver Paşa da 10 Mayıs 1915 tarihinde Hariciye Nezâreti'ne çektiği telgrafta, İngilizlerin hastane gemilerini veya hastaneleri tekrar bombalaması durumunda Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan sivil veya asker İngiliz esirlerini kullanarak şiddetli bir şekilde karşılık vereceğinin Amerikan Sefareti vasıtasıyla İngiltere Hükümeti'ne iletildiğini bildirmiştir. *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 2005, s. 92. 25 Mayıs 1915 tarihli bir diğer belgede de Müttefik uçaklarının savaş hukukuna aykırı olmak üzere, üzerinde Hilâl-i Ahmer işaretleri olan Akbaş Tekkesi hastane çadırını bombaladığı belirtilirken, Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın ABD sefiri Henry Morgenthau'ya çektiği bir dizi telgrafta bu durumun önüne geçilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını istediği görülmektedir. *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I*, ss. 111-112, 184-192. Çanakkale Savaşları'nda savaş hukukuna aykırı uygulamalar için ayrıca bkz. Ahmet Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde İtilaf Devletlerinin Savaş Hukukuna Aykırı Davranışları", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı 4, Mart 2006, ss. 51-95; Mesut Erşan, "Çanakkale Muharebelerinde Savaş Hukuku İhlalleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XXV, Sayı 73, Mart 2009, ss.164-179.

56 *K.A.*, Kutu: 523, Belge No: 44-3, 15 (28) Haziran 1331/1915. Çanakkale Cephesi'nde meydana gelen yaralanmalara dair bir çizim için bkz. Ek 5.

57 *K.A.*, Kutu: 523, Belge No: 44-3, 15 (28) Haziran 1331/1915.

58 Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde Cephede...", s. 33.

Ahmer Çanakkale Merkezi Başkanı İsmail Hakkı Bey, 24 Mart 1915 tarihinde Hilâl-i Ahmer Başkanlığı'na gönderdiği yazıda, tetanos serumlarıyla ameliyathaneye ait sağlık malzemelerinin acilen gönderilmesini istemiştir.⁵⁹

Bu çeşit tıbbi malzemelerin temininde cemiyet önemli rol oynamış, çok sayıda pravaz şırınga, ameliyathane muşambası, sargı bezinin tedariki için çaba göstermiştir. Ancak, alınmaya çalışılan tıbbi önlemler cepheden gelen yaralıların artmasıyla yetersiz kalmış, bu duruma Almanya'dan gönderilen tıbbi malzemelerin birçoğunun ya kullanılamaz ya da ihtiyaca uygun olmayan nitelikte olması da eklenince içine düşülen çaresizlik sağlık personelinin özverisiyle kapatılmaya çalışılmıştır. Bu şartlar altında cemiyet kendisinden talep edilen ihtiyaçları karşılamak için yoğun bir çaba sarf ederek Gelibolu, Şarköy ve Tekirdağ hastanelerinin yanı sıra cephedeki diğer hastanelere de yardım göndermeye gayret etmiştir. Mesela, Çanakkale Hilâl-i Ahmer Merkezi'nden Maydos Hastanesi'ne 2 çift kauçuk eldiven, 2 kutu zeyt-i kafur,⁶⁰ 2 adet masa üzerine beyaz muşamba, 4 şişe eter anestezi ve ameliyathanede kullanılmak üzere 48 metre muşamba gönderilmiş; Merkez Hastanesi'ne ise yine ameliyathanede kullanılmak üzere yaklaşık 142 metre muşamba, 1 kutu esmark sargı, 2 adet cam pravaz şırıngası ile 2 çift kauçuk eldiven ulaştırılmıştır.⁶¹ İmkânsızlıklar içerisinde yürütülmeye çalışılan sağlık hizmetlerinde kimi zaman, bulunamayan ürünlerin yerine pratik çözümler üretildiği de olmuştur. Örneğin cerrahi amaçlı kullanılan ve sıvı şeklinde bir yapıştırıcı olan mastisol yerine sakız kullanımı oldukça sık başvurulmuş bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶²

4. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Tarafından Cephedeki Sağlık Kuruluşlarına Yapılan Yardımlar

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin hastanelere yaptığı yardımlar sadece tıbbi malzemeyle sınırlı kalmamıştır. Hasta ve yaralıların ihtiyacı olan çorap, çamaşır, yatak ve yorgan da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından hastane ve askeri birliklere gönderilen yardımlar arasındadır. Nitekim 16 Mart 1915 tarihinde 200 adet gömlek, 400 adet don Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından Çanakkale Hilâl-i Ahmer Heyeti'ne teslim edilirken,⁶³ 27 Mart 1915 tarihinde ise 329 adet kulaklık, 325 çift eldiven, 109 çift çorap, 59 adet bol gömlek ve 63 adet kolsuz pamuklu hırka Çanakkale'ye gönderilmiştir.⁶⁴ 31 Mart 1915 tarihinde ise Merkez Hastanesi'ne 99 adet don ve 43 adet gömlek verilmiş, ayrıca köylerde bulunan fakir muhacirlere dağıtılmak üzere de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti kararıyla 2 liralık çeşitli ilaçlar alınmıştır.⁶⁵

59 K.A., Kutu: 270, Belge No: 33, 11 (24) Mart 1331/1915.

60 Zeytinyağı ile kafurun karıştırılmasıyla elde edilen ağrı kesici bir yağ.

61 K.A., Kutu: 238, Belge No: 32, 18 (31) Mart 1331/1915.

62 K.A., Kutu: 270, Belge No: 40, 27 Mart (9 Nisan) 1331/1915.

63 K.A., Kutu: 238, Belge No: 28, 3 (16) Mart 1331/1915.

64 K.A., Kutu: 238, Belge No: 31, 14 (27) Mart 1331/1915.

65 K.A., Kutu: 238, Belge No: 32, 18 (31) Mart 1331/1915.

Cephede yayılan salgın hastalıklara karşı askerlerin giysilerini temiz tutmaları ve sıklıkla değiştirme gerekliliği, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden kıyafet isteklerini arttırmıştır. Örneğin Güneybatı Cephesi Sami Bey Çiftlik Karargâhı'ndan 2 Haziran 1915 tarihinde cemiyete gönderilen yazıda, istirahat ettirilen askerlerin çamaşırlarını değiştirmeleri için 15 bin don, 15 bin gömlek ve 15 bin çift çorabın temin edilmesi istenmiştir.⁶⁶ Bu gibi ihtiyaçları karşılamak üzere 6 Eylül 1915 tarihinde Çanakkale Hilâl-i Ahmer Başkanlığı'ndan Bergos (Umurbey) Hafif Yaralı Hastanesi'ne öncelikle don, gömlek ve maşrapadan oluşan 187 kalem⁶⁷ ve sonrasında ek olarak don ve gömlekten oluşan 137 kalem eşya⁶⁸ gönderilmiştir. Ancak, savaş süresince bu tür talepler hiç azalmamış; bilakis artarak devam etmiştir.

Çeşitli tamir ve döşeme işlerinin yapılabilmesi için de Cemiyete başvurulduğu görülmektedir. Kıt'a Komutanı Mustafa Bey 27 Ekim 1915 tarihinde İstanbul Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Başkanlığı'na gönderdiği telgrafta, iskelelerdeki takımhaneler ve dinlenme yerlerinin tamir ve döşeme işini yapabilmek için gerekli 15 liranın bir an evvel gönderilmesini istemiştir.⁶⁹

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti cepheden gelen bu isteklerin karşılanabilmesi için kartpostal,⁷⁰ harita,⁷¹ rozet vs. eşya satışıyla yardım parası toplamaya çalışmıştır. Örneğin Erkan-ı Harbiye Umumiye matbaasında Gelibolu Yarımadası'nın 1/100.000 ölçekli haritasından 500 adedi 3'er kuruş fiyatla satılmak üzere Hilâl-i Ahmer Cemiyeti yararına bağışlanmıştır.⁷² Cemiyet kimi zaman da çevre illerden para toplayarak Çanakkale'ye göndermiştir. Nitekim bu amaçla 9 Mart 1915 tarihinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Bursa ve Aydın şubelerinden 100'er lira,⁷³ 17 Mart 1915 günü ise İstanbul Hilâl-i Ahmer Merkezi'nden 200, Aydın'dan 100, Balıkesir'den 50, Ödemiş'ten 50, Söke'den de 32 lira yardım amacıyla Çanakkale'ye ulaştırılmıştır.⁷⁴

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, ihtiyaçları karşılamak için İstanbul merkezinden talepte bulunduğu gibi yerel satıcılardan da temin yoluna gitmiştir. Örneğin bu amaçla hasta ve yaralıları dağıtılacak çikolatalar için Tütüncü Hımayak Çavuşyan'a 125 kuruş,⁷⁵ Çanakkale Müstahkem Mevki Hastanesi'nin ihtiyaç duyduğu 37 top kumaş

66 K.A., Kutu: 12, Belge No: 217.10, 20 Mayıs (2 Haziran) 1331/1915.

67 K.A., Kutu: 270, Belge No: 53.14, 26 Ağustos (8 Eylül) 1331/1915.

68 K.A., Kutu: 270, Belge No: 53.15, 26 Ağustos (8 Eylül) 1331/1915.

69 K.A., Kutu: 12, Belge No: 247, 14 (27) Ekim 1331/1915.

70 K.A., Kutu: 250, Belge No: 105, 15 (28) Ekim 1331/1915.

71 K.A., Kutu: 36, Belge No: 78, 7 (20) Haziran 1331/1915.

72 K.A., Kutu: 36, Belge No: 78.

73 K.A., Kutu: 154, Belge No: 8, 24 Şubat (9 Mart) 1330/1915.

74 K.A., Kutu: 270, Belge No: 34, 4 (17) Mart 1331/1915.

75 K.A., Kutu: 270, Belge No: 53.6, 14 (27) Mart 1331/1915.

için Lapseki'deki Bezirgan Marinov'a 960 kuruş,⁷⁶ 9 top bez için Behor'a 878 kuruş⁷⁷ ödenmiştir. Ayrıca, Amerikan bezi, kaput bezi, perdelik basma ve makara gibi ihtiyaç malzemeleri de bölge esnafından satın alınmıştır.⁷⁸

5. Çayhaneler

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti gerek cephede, gerekse cephe gerisinde hasta ve yaralıların tedavilerinin sağlanarak ihtiyaçlarının karşılanması için yardımcı olurken, bir yandan da cephe gerisine sevk edilen askere veya cephe gerisine çekilen sivil halka gıda ve çay dağıtımını yapmış ve onların moral motivasyonunu arttırmaya çalışmıştır. Bunu sağlayabilmek için çayhaneler, aşhaneler açan cemiyet, kimi noktalara ise konaklama sağlayabilmek için misafirhaneler kurmuştur.⁷⁹

Çanakkale ve Gelibolu bölgesinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Mayıs 1915'ten itibaren çayhaneler tesis etmeye başlamıştır. Öncelikle Akbaş ve Lapseki'de açılan çayhaneleri, daha sonra Değirmenburnu ve Ilgardere'de açılan çayhaneler izlemiştir. Nitekim 5. Ordu'ya bağlı olmak üzere altı çayhane açılması için üç memur görevlendirilmiştir. Bu memurlardan Recai ve Lütfi Beyler tarafından 27 Mayıs 1915 tarihinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Başkanlığı'na gönderilen yazıda, ilk çayhanenin 12 Mayıs 1915 günü Akbaş'ta Hayrettin Bey idaresinde açıldığı bildirilmiştir.⁸⁰ Akbaş bölgesinin hasta ve yaralıları için önemli merkez durumunda bulunması buradaki çayhanenin hizmetini de yoğunlaştırmış ve muharebeler boyunca Çanakkale çayhaneleriyle Akbaş'daki Sahra Hastanesi'nde 1.059.146, hastane gemilerinde ise 137.495 fincan çay dağıtılmıştır.⁸¹ Yine Recai ve Lütfi Beylerin yazısından anlaşıldığına göre, ikinci ve üçüncü çayhaneler askerî memurlar tarafından idare edilmek üzere 61 ve 62 numaralı askerî sevkiyat vapurlarına bırakılmıştır.⁸² Dördüncü ve beşinci çayhaneler için ise henüz belirli bir yer bulunamamış olduğundan, bu konunun çözümü de çayhane memurları tarafından aynı yazı çerçevesinde Merkez Başkanlığı'ndan talep edilmiştir.⁸³

Çanakkale Cephesi'nde açılan çayhanelerden birisi de Değirmenburnu bölgesinde Çanakkale Darü'l-Harbi Hilâl-i Ahmer Çayhaneleri Baş Memuru Kenan Bey'in girişimleriyle hizmete girmiştir. Kenan Bey, 8 Ekim 1915 günü Akbaş'tan Değirmenburnu'na gelerek bölgenin hastaneler baştabibi Binbaşı Fahrettin Bey'e müracaat etmiştir. Yapılan görüşmelerde kurulması düşünülen çayhanenin odun ve

76 K.A., Kutu: 270, Belge No: 53.18, 25 Ağustos (7 Eylül) 1331/1915.

77 K.A., Kutu: 270, Belge No: 53.12, 13 (26) Ekim 1331/1915.

78 K.A., Kutu: 270, Belge No: 53.8, 13 (27) Ağustos 1331/1915; K.A., Kutu: 270, Belge No: 53.13, 25 Ağustos (7 Eylül) 1331/1915; K.A., Kutu: 270, Belge No: 53.11, 12 (25) Ekim 1331/1915.

79 Karal Akgün-Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 199.

80 K.A., Kutu: 250, Belge No: 62, 14 (27) Mayıs 1331/1915.

81 Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türk Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2010, s. 85.

82 K.A., Kutu: 250, Belge No: 62, 14 (27) Mayıs 1331/1915.

83 K.A., Kutu: 250, Belge No: 62, 14 (27) Mayıs 1331/1915.

su ihtiyacının bölge hastanelerinden temini kararına varılmış ve Değirmenburnu çayhanesi 10 Ekim 1915 tarihinde hizmete başlamıştır. İlk hizmet gününde bütün barakalar, çadırlar dolaşarak 2.000'in üzerinde hasta ziyaret edilmiş ve bu hastalara çay dağıtımı yapılmıştır. Bu esnada, çay dağıtımının Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından gerçekleştirildiği ve her gün bu şekilde çay dağıtımına devam edileceği duyurularak, hasta ve yaralıların bu durumdan son derece memnun oldukları da merkez başkanlığına bildirilmiştir.⁸⁴ Öyle ki Hilâl-i Ahmer Çayhaneleri Baş Memuru Kenan Bey, çayhanelerin kurulmasında gösterdiği üstün çalışmasından ötürü 17 Ekim 1915 günü harp madalyası ile ödüllendirilmiştir.⁸⁵

Ancak gerek Akbaş, gerekse Değirmenburnu çayhanelerinin çardak ve çadırlarda hizmet vermeleri bazı sıkıntıların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Özellikle hava şartlarının ağırlaşması çayhanelerin çalışmasını zorlaştırmış, soğuk, kar ve yağmurun etkisiyle çayhanelerde bulunanlar hastalanmaya başlamıştır. Bu nedenle Çanakkale Hilâl-i Ahmer Çayhaneleri Baş Memuru Kenan Bey 2 Aralık 1915 tarihinde Merkez Başkanlığı'na gönderdiği telgrafta, Ilgardere çayhanesi memuru Ziya Efendi'nin yanı sıra Ilgardere çayhanesi hizmetlilerinden üç ve Değirmenburnu hizmetlilerinden iki kişinin soğuk, kar ve yağmurdan hasta olduklarını, görevlilerin bu şekilde hizmet edemez haline gelmeleri göz önüne alınarak, bu iki çayhane için de Akbaş'ta olduğu gibi baraka inşa edilmesini talep etmiştir.⁸⁶

Bu aksaklıklara rağmen askerlere sabah ve akşam çay, ekmek gibi çeşitli ürünler dağıtan çayhaneler, çalışma alanlarını genişletmiş ve seyyar çayhaneler vasıtasıyla Soğanlıdere, Arıburnu, Anafarta ve daha başka yerler ile kimi zaman ileri siperlere kadar hizmet götürmüştür.⁸⁷ Örneğin; 29 Nisan 1915'ten 31 Ocak 1916 tarihine kadar 1.500.000 bardak çay dağıtılmış, bunun için de 21.000 kilo şeker ve 700 kilo çay kullanılmıştır.⁸⁸ Cemiyet ayrıca, hasta ve yaralı nakilleri için Şirket-i Hayriye'den kiraladığı askeri sevkiyat vapurlarında da, askeri memurların idaresinde olmak üzere, çayhaneler açmış ve çay dağıtımına devam etmiştir.

Sonuç

Çanakkale Savaşları dönemin büyük güçlerinin dar bir alandaki mücadelesine sahne olmuş ve Türk ordusunun güçlü savunması neticesinde İtilaf kuvvetleri Çanakkale'den çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu süre zarfında göğüs göğüse yaşanan çarpışmalar ve gerek denizden, gerek karadan gerçekleştirilen saldırılar nedeniyle cephe büyük bir mücadele verilirken, cephe gerisinde oluşturulan sağlık kuruluşları da askerin hayatta kalma mücadelesinde önemli rol oynamıştır.

84 K.A., Kutu: 250, Belge No: 100, 30 Eylül (13 Ekim) 1331/1915.

85 K.A., Kutu: 544, Belge No: 2, 21 Eylül (4 Ekim) 1331/1915 .

86 K.A., Kutu: 250, Belge No: 115, 19 Kasım (2 Aralık) 1331/1915.

87 Türkiye Kızılay Derneği, s. 32.

88 Türkiye Kızılay Derneği, s. 32.

Maddi imkânsızlıklar nedeniyle oldukça zor şartlar altında çalışan sağlık kuruluşlarının en önemli destekçisi ise cephe gerisi hizmetlerinde büyük rol oynayan Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti olmuştur. Cemiyet, Gelibolu, Şarköy ve Tekirdağ'da açılan Hilâl-i Ahmer Hastaneleri vasıtasıyla ağır yaralıların ilk müdahalesini yaparak, İstanbul'a nakillerine yardımcı olmuş, pek çok hasta ve yaralı askerin tedavisini gerçekleştirerek tekrar birliklerine dönmelerini ve vatan savunmasına katılmalarını sağlamıştır. Ayrıca, büyük bir özveriyle çalışan sağlık personeli aldığı tedbirlerle bölgede görülen bulaşıcı hastalıkların tedavi edilerek kontrol altına alınmasında önemli bir başarıya imza atmıştır. Sadece tıbbi yardım vermekle kalmayan Cemiyet, hastanelerin diğer ihtiyaç maddelerini de karşılamaya çalışmış, ihtiyaç duyulan malzemeler kimi zaman Genel Merkez'den, kimi zaman da bölge halkından temin edilmeye çalışılmıştır. Toplanan bağışların yanı sıra Cemiyete ait kartpostal, pul gibi ürünlerin satışından elde edilen gelirler de cephedeki sağlık hizmetlerinin aksamadan yürütülmesini sağlamak amacıyla kullanılmıştır. Sonuç olarak, gerek Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin faaliyetleri, gerekse diğer sağlık kuruluşlarının fedakârlıkları neticesinde Türk ordusu Birinci Dünya Savaşı'nın seyrini değiştiren bir savunmanın örneğini vermiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Arşivi.

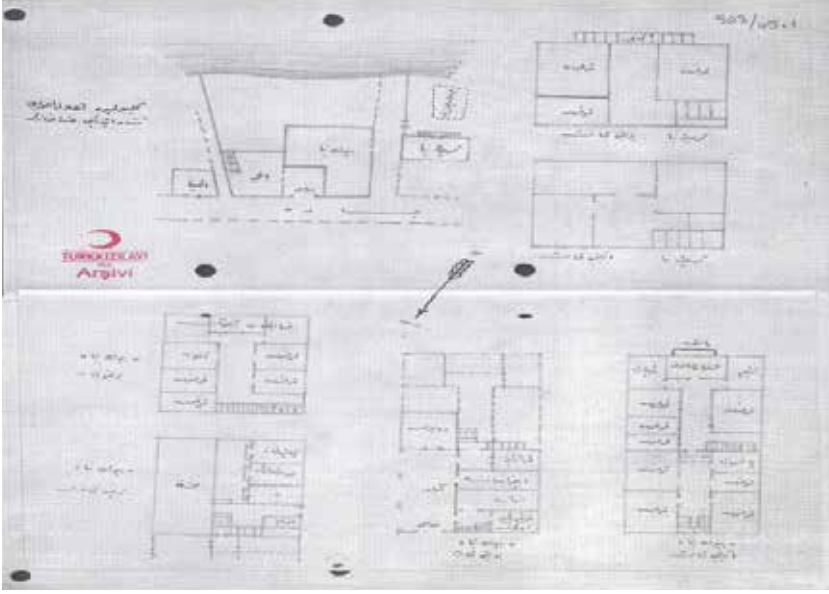
Kızılay Arşivi (K.A.)

Kitap ve Makaleler

- KARAL AKGÜN, Seçil-Murat Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, Alternatif Ajans, Ankara 2002.
- AYDIN, Nurhan, “Çanakkale Muharebelerinde Sağlık Hizmetleri ve Mevcut Hastaneler”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 6, S. 26, Yaz 2015, ss. 73-96.
- AYDIN, Nurhan, “Çanakkale Savaşları'nda Sıhhiye ve Tahliye Hizmetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXVI, S. 77, Temmuz 2010.
- AYSAL, Necdet, “Çanakkale Muharebeleri'nde Sağlık Hizmetleri ve Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Faaliyetleri”, *100'üncü Yılında Çanakkale Zaferi Ulusal Sempozyumu 28-29 Nisan 2015 İstanbul*, Editör: Dr.Öğ.Alb. Zekeriya Türkmen, T.C. Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Yayını, İstanbul 2015, ss. 267-296.
- Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, Cilt V, Kitap I-II-III, Genelkurmay Personel Daire Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012.
- Çanakkale Acı İlaç: 18 Mart 1915-9 Ocak 1916*, Haz: Şadan Maraş Öymen - İ. Edip Emil Öymen, Deva Holding, İstanbul 2005.
- ÇAPA, Mesut, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türk Kızılay Derneği Yay., Ankara 2010.
- ERAT, Muhammet, “Çanakkale Savaşı'nda Türk Ordusunun İaşe Problemi”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı 1, Mart 2003, ss. 114-133.
- ERAT, Muhammet “Çanakkale Savaşları'nda Deniz Harekâtı”, *Çanakkale Savaşları Tarihi*, Editör: Mustafa Demir, İstanbul 2015, ss. 349-395.
- ERDEMİR, Lokman, “Çanakkale Muharebe Meydanlarından İstanbul Hastaneleri: Sağlık Hizmetleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 2012/1, Sayı 15, ss. 91-113.
- ERŞAN, Mesut, “Çanakkale Muharebelerinde Savaş Hukuku İhlalleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XXV, Sayı 73, Mart 2009, ss.164-179.
- ESENKAYA, Ahmet-Ceyhan Koç, “Çanakkale Muharebelerinde Hastaneler”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı 3, Mart 2005, ss. 24-57.
- ESENKAYA, Ahmet, “Çanakkale Muharebelerinde İtilaf Devletlerinin Savaş Hukukuna Aykırı Davranışları”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı 4, Mart 2006, ss. 51-95.
- ESENKAYA, Ahmet, “Çanakkale Muharebelerinde Cephe ve Cephe Dışında Sağlık Hizmetleri”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl 9, Sayı 10-11, Bahar 2011, ss. 25-70.
- Mahmut Sabri Bey, “Seddülbahir Muharebesi: 26. Alay 3. Tabur Harekâtı”, *Çanakkale Hatıraları III*, Haz: Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul 2005.
- NOYAN, Abdülkadir, *Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım*, Son Havadis Matbaası, Ankara 1956.
- Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 2005.
- ÖZBAY, Kemal, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, I-II*, Yörük Basımevi, İstanbul 1976.
- ÖZDEMİR, Hikmet, *Salgın Hastalıklardan Ölümler, 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2010.
- SEZER, Cemal, “Çanakkale Cephesinde Gelibolu-Şarköy-Tekirdağ (Tekfurdağı) Hilâl-i Ahmer Hastanesinin Faaliyetleri”, *Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 7, Sayı 13, Nisan 2015, ss. 51-68.
- Türkiye Kızılay Derneği: 73 Yıllık Hayatı 1877-1949*, Ankara 1950.

EKLER

Ek 1. Gelibolu Hilâl-i Ahmer Hastanesi Krokisi⁸⁹

Ek 2. Gelibolu Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sıhhiye Heyeti

89 K.A, Kutu: 523, Belge No: 45.1, 20 Haziran (3 Temmuz) 1331/1915.

Ek 3. Şarköy Hilâl-i Ahmer Hastanesi Krokisi⁹⁰

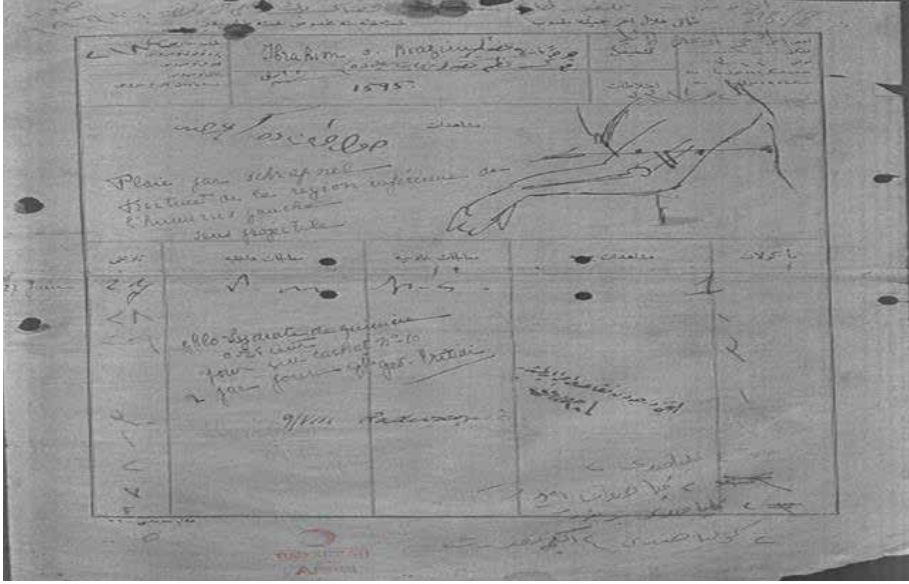
Ek 4. Nisan-Eylül 1331/1915 tarihleri arasında Hilâl-i Ahmer Gelibolu, Şarköy ve Tekirdağ hastanelerinde bulunan hasta ve yaralıların durumuna dair istatistik⁹¹

Yıl	Yaralı	Hasta	Ölü	Diğer	Toplam	Diğer	Diğer	Diğer	Diğer	Diğer
1331
1332
1333
1334
1335
1336
1337
1338
1339
1340
1341
1342
1343
1344
1345
1346
1347
1348
1349
1350

90 K.A, Kutu: 523, Belge No: 44.1, 15 (28) Haziran 1331/1915.

91 K.A, Kutu: 523, Belge No: 81, 26 Ekim (8 Kasım) 1331/1915.

Ek 5. Çanakkale Cephesi'nde meydana gelen yaralanmalara dair bir çizim⁹²

92 K.A, Kutu: 318, Belge No: 8, 2 (15) Haziran 1331/1915.